

Käännös kapitalismin jäljissä

TUOMO ALHOJÄRVI¹ & ANNA TUOMIKOSKI

Moninaiset kielet, kulttuurit ja elämänmuodot sinnittelevät kapitalistisen järjestelmän pihtioitteessa. Niiden sukupuutot etenevät kiihtyvää taktia elontuhon rinnalla: kielten kirjo korvautuu binäärikoodilla, ja valtakielten hegemonia ahdistaa pienten kielten puhujia ja tutkijoita (esim. Heller & McElhinny 2017). Samalla kapitalistinen järjestelmä itsessään voidaan nähdä valtavana käännöskoneena (Tsing 2020), joka muuntaa kaiken marginaaleissaan, toisissa talousjärjestelmissä, syntyvän universaalikielelleen: lisäarvoksi. Käännökset ovat siis elimellinen osa sitä lisäarvoa tuottavaa koneistoa, joka samalla tuottaa ja uusintaa yhteiskunnallisia valtarakenteita (esim. Liu toim. 2000). Toisaalta kuten Barbara Cassin (2016) muistuttaa, kääntäminen – reittien etsiminen kielten ja merkkijärjestelmien välillä – pakottaa ottamaan moninaisuuden ja monimerkityksisyyden todesta ja mutkistaa heti paikalla ajatusta universaalista, oli tuo universaalikieli sitten yksinkertaistettu englanti, *logos* tai lisäarvo. Kääntäminen on siis myös toimintaa, joka vastustaa, varioi ja kumoo – elää omaa elämänsä. Niinpä kääntäminen on hedelmällinen paikka ajatella ja tehdä toisin kielessä välittyviä ja eläviä valtasuhteita. Tämä pinne on jälkikapitalistisen käännöstyön ytimestä.

Jälkikapitalistinen käännös -teemanumero käsittelee kielten välisen työskentelyn suhteita poliittiseen talouteen laajasti ymmärrettynä. Yhtäältä kysymys on varsin konkreettisesti kielten tuotantotalouden analyysistä ja organisoitu-

misesta – siitä miten kieltä tuotetaan poliittisen talouden näkökulmasta, kuinka kielen katveissa organisoidutaan ja mitä talouden toisin tekeminen merkitsee kielessä ja kielelle. Toisaalta kysymys käännöksestä ja jälkikapitalismista yhdessä avaa runsaan, monitahoisen ongelmiston.

Käännösten tuotantotilat

Kääntämisestä ja käännöstyöstä puhutaan nykyään paljon. Pragmaattisesti ajatellen on aika lailla selvää, mitä tehdään kun kielellä tehdään kääntäen. Käännämme sanakirjan ja intuition avulla silloittaen kielellis-kulttuurisia eroja. Neuvottelemme perityn ja tulevan välisiä merkityksiä. Kääntäminen ja tulkkaaminen ovat käytäntöjä, taitoja ja ammatteja, joilla on selkeät tehtävänkuvansa. Niitä voidaan arvioida laadullisin kriteerein, ja niitä koskevat kysymykset semantiikasta sanalistoihin, konekääntämisestä kieli-politiikkoihin ansaitsevat herkeämätöntä huomiota. Kääntäminen on työtä, ja sanojen on käännäyttävä myös toimeentuloksi. Siellä missä sanoja tehdään, ollaan tekemisissä infrastruktuurien, polttoaineiden, sähkölaskujen, peltojen ja ruokakauppojen kanssa – kieli syntyy materiaaleista, kehoista, työstä – ja tämän tuotantotalouden kautta kääntämisestä on ajateltava yhteiskunnallisen organisoitumisen, neuvottelun ja konfliktin paikkana. Tämä paikka on joka puolella (ks. Kolhmainen ym. 2015).

Käännöstyön tekemisen ehdoissa ja olosuhteissa on viime vuosina tapahtunut selkeitä muutoksia, joita tässäkin teemanumerossa analysoidaan (ks. Koponen; Saloniemä & Saari; Koskinen tässä numerossa). Kääntäjien työ asettuu osaksi laajempaa työelämän muutosta, jonka myötä tehdaskuri on saanut väistyä itseään aina kovempiin suorituksiin ruoskivan ”oman elämänsä yrittäjän” tieltä (Brunila ym. 2015; Vähämäki 2009; Jakonen ym. 2006; Virtanen 2006). Uusi tuotannon organisoinnin tapa – käännöstöiden ”alustoituminen” (Saloniemä & Saari) – on mullistanut kääntäjien jokapäiväisen työn, mutta lisäksi se vaikuttaa oppikirjaesimerkiltä uusliberaalista työvoiman hallinnan muodosta. Alustoituminen on etäännyttänyt kääntäjiä sekä toimeksiantajista että kollegoistaan, mikä ymmärrettävästi hankaloittaa työehdoista neuvottelemista yhteiseen rintamaan järjestäytymisestä puhumattakaan. Lisäksi alustat ovat kytköksissä konekäänninten ja muun teknologian (pakolliseen) käyttöön. Käännöstyön organisaation tavat koskettavat konkreettisimmillaan toimeentulon ja mielekkään työn ehtoja.

Tämän teemanumeron taustalla onkin kysymys siitä, mitä tapahtuu jos kääntämistä lähestytään yhteiskunnallisen neuvottelun ja konfliktin sijana, paikkana joka ei ole vain yhteiskunnallisten valtasuhteiden *seurausta* vaan niiden *tuotantotila*. Kääntämistä laajassa merkityksessä onkin viime vuosina ajateltu yhä enemmän paitsi poliittisen talouden tuotteena, sen aktiivisena tuottamisena, jopa sen edellytyksenä. Kyse on siis siirtymästä valmiiden tuotteiden ja niiden markkinoiden piiristä tuotannon puolelle, Marxin *Pääoman* (1974, 166) sanoin ”salattuun paikkaan, jonka kynnyksellä lukee: *No admittance except on business*”. Ajatuksena on, että tuossa salatussa paikassa ylläpidetään, tuotetaan, haastetaan, kumotaan ja tehdään toisin yhteiskunnallista valtaa. Käännökset siis tuottavat sitä, mitä kutsumme yhteiskunnaksi, politiikaksi tai taloudeksi. Sanat paitsi kommunikoivat ja merkitsevät jotakin niin myös muuttuvat rahaksi ja varattomuudeksi, toimeentuloksi ja pääomaksi, yksityiseksi ja yhteiseksi hyväksi. Nämä muutokset ovat käännöksiä jo Roman Jakobsonin (1959) klassisen määritelmän mukaisina ”transmutaatioina” merkkijärjestelmästä toiseen.

Mitä kääntämisen tarkastelu siis voisi kertoa yleisemmistä poliittisen talouden valtasuhteista ja kumouksista? Useat kapitalismikriitikot ovat kiinnittäneet huomiota kääntämisen keskeiseen rooliin globaalin järjestelmän tuotannossa (ks. Liu toim. 2000). Esimerkiksi Anna Tsing (2020, 174) kirjoittaa, että ”[k]apitalismi on käännöskone”. Tsingin tunnetuksi tullut ajatus on, että pääomien kasaaminen ei välttämättä edellytä työvoiman tai raaka-ainevirtojen täydellistä kontrollointia vaan tuotantoon ja arvoketjuihin liittyvien siirtymien ja epäjatkuvuuksien hallintaa, eräänlaista kääntämistä: ”käännöstyötä, jota tapahtuu erilaisten yhteiskunnallisten ja poliittisten tilojen välillä” (mt., 84).

Kääntämisen käsite siis laajenee tarkoittamaan lingvistisen ja kulttuurisen työn lisäksi sellaista yleisempää erojen ja siirtymien hallintaa, jota kapitalismi ja pääoman liikkeet tarvitsevat. Kuten Jacques Lezra (2017) on näyttänyt, lingvistiikka ei kuitenkaan katoa tästä kääntämisen laajastakaan merkityksestä. Lezran analyysin keskiössä on nimittäin globaalin kaupankäynnin ja kommunikaation kannalta elimellinen, arvon edellytyksiä rakentava käännöstyö. Käynnissä on eräänlainen kamppailu kääntämisestä: yhtäältä sitä pyritään hallitsemaan kouluttamalla laajaa työvoimareserviä ja rakentamalla opetussuunnitelmat geneeristen käännöstyön taitojen varaan sekä sisäisillä automatisoinnilla, toisaalta kääntämisen muutosvoima on pitelemätön juuri siksi että se lymyää kaikkialla arvontuotannossa, sen ytimessä. Jos kääntämistä ajatellaan kapitalismin edellytyksenä, käännöksen ristiriidat nousevat kuitenkin keskeiseen asemaan myös järjestelmän itsensä ajattelemisen ja määrittelemisen kannalta. Jos kapitalismin reunamilla tapahtuvat käännökset ovat samanaikaisesti sen itsensä edellytys, ne tapahtuvat myös sen ytimessä. Käännös on perikapitalistista (*pericapitalist*) toimintaa, kuten Anna Tsing kirjoittaa. Näin kääntämistä voi ajatella lähtökohtana ymmärtää paremmin paitsi järjestelmän ristiriitoja ja rajapintoja niin myös sen häilyvää sisintä, toisintekemisen mahdollisuuksia ytimissä.

Käännetyt sanat

Jos siis käytännön tasolla usein tiedämmekin mitä kääntäminen on ja kykenemme sitä tekemään, avautuu kääntämisestä myös kysymyksiä, joihin vastaaminen ei ole ollenkaan niin helppoa. Itsestään selvästikin todentuntuiset käsitykset kääntämisestä ovat historiallisia ja paikantuneita. Ajatellaan vaikkapa kielikuvaa, joka esittää kääntämisen liikkeenä yhden kielen tilasta toiseen, semanttisten, kulttuuristen ja kielellisten erojen silloittamisena, alkuperäismerkitysten derivoimisena. Kuten Maria Tymoczko (2010) osoittaa, tällaisen käännöskäsityksen juuri on länsieurooppalaisiin kieliin 1200- ja 1300-luvuilla välittynyt latinan kielen *translatio*, joka merkitsee ”kuljettamista (paikasta toiseen)”.

Taustalla vaikuttaa katolisen kirkon valta-asema ja sen lähetystyö, pyhien oppien kuljettaminen ympäriinsä imperiumin rakentamiseksi. Tymoczko esittää, että tämä länsieurooppalaisissa kielissä edelleen vaikuttava käännöskäsitys (*translation, traducción, traduction, Übersetzung* jne.) kantaa mukanaan eurooppalaisen ekspansionismin ja kolonialismin asenteellisia edellytyksiä, ja näin ymmärretty käännös ”säilyttää auktoriteetin sanalliset, käsitteelliset ja epistemologiset rakenteet koskemattomina” (2010, 136). Tällainen käännös ei uhkaa alkuperäismerkitystä vaan varioi sitä eteenpäin ja toisaalle sellaisen ajallistilallisen järjestyksen puitteissa, jossa aika etenee lineaarisesti ja tila avartuu klassisen euklidisesti, eurooppalaisen geometrian mukaisena pintana. Nämä käsitykset käännöksestä ja sen ”välittämistä” asioista eivät ole viattomia, vaan kytkeytyvät tiiviisti eurosentriseen, imperialistiseen ja kolonialistiseen historiaan.

Yhtä lailla ongelmallinen on ajatus äidinkielenstä, johon kasvetaan ja joka peritään, josta käsin muita kieliä opetellaan ja maailmojen eroja silotetaan. Yasemin Yildiz (2012) kertoo, kuinka tällainen kielikäsite on Euroopan 1700-luvun murrosten peruja, ja osoittaa affektiivisesti ja sukupuolittuneesti latautuneen ”äidinkielen” ajatuksen syntyneen länsieurooppalaisten kielimiesten ansiosta. Tästä näkökulmasta kääntämisen merkitys paikantuu sitä edeltävien, itses-

sään homogeenisten, orgaanisten ja itseidentistien ”kansalliskielten” väliseksi kanssakäymiseksi. On syytä epäillä, että ”koko kääntämisen tarkoitus onkin pitää kielet erillään toisistaan”, kuten Robert Young kirjoittaa (2016, 1217). Käännös ei siis ensinkään tuo meitä lähemmäs toisiamme ja universaalia yhteisymmärrystä, vaan ennemmin vahvistaa kielten välisten erojen olemuksellisuutta ja siten vartioi kielten välisen yhteiselon oletettuja portteja ja raja-aitoja. Näin sillä itsesäänselvytyksellä, että lähtökohtaisesti ja orgaanisesti kasvamme *yhteen* kieleen, jonka jälkeen voidaan oppia muita ja neuvotella monikielissä ympäristöissä, on myös paikantunut historiansa. Karvaimmin kieli-ideologian vaikutuksen saavat kokea ne, joiden kielet uhmaavat rajoja. Näin esimerkiksi Gloria Anzaldúa (2021, 98–99), joka kuvaa kokemuksiaan Yhdysvaltojen ja Meksikon monikielisellä rajaseudulla:

Kunnes olen vapaa kirjoittamaan kahdella kielellä ja vaihtamaan kielestä toiseen joutumatta aina kääntämään – niin kauan kuin joudun valitsemaan englannin ja espanjan välillä silloin, kun puhuisin mieluiten spanglishiä, niin kauan kuin joudun ottamaan huomioon englanninpuhujat sen sijaan, että he ottaisivat huomioon minut – kieleni on äpäräkieli. [– –] Vasta sitten kun voin pitää Texasin chicano-espanjaa, tex-mexiä ja kaikkia muitakin kieliä joita puhun oikeina, hyväksytyinä kielinä, voin hyväksyä oikeuteni olla olemassa.

Useat kääntämisen kriittiset teoreetikot ovatkin kuvanneet kääntämistä paitsi konkreettisena niin myös teoreettisesti ja poliittisesti moniulotteisena ilmiönä, jonka menetelmällinen ensisijaistaminen saa aikaan mullistuksia todellisuuden jäsenyyksessä (ja Anzaldúa seuraten voisi sanoa saman pätevästi kääntämättä jättämiseen, kielten anteeksipyytelemättömään sekoittamiseen ja luovaan ristisiitokseen). Esimerkiksi Naoki Sakai (2009, 83) toteaa, ettei käännös ole merkityksen tai kielen johdannainen, ei toissijainen suhteessa niihin. Jos kääntämisessä on kysymys vieraan kohtaamisesta – siitä, että törmäämme käsittämättömään, tuntemattomaan tai tiedon ulkopuoliseen – niin tämä ”kohtaaminen” tulee ennen

minkään ”itsen” (esim. identiteetin, kokemuksen) mahdollisuutta. Kääntäminen tässä merkityksessä on edellytys mille hyvänsä kielen, talouden tai politiikan järjestykselle (ja niiden keskinäisuhteiden hahmotettavuudelle). On siis tarpeen kysyä kriittisesti, mitä tekee sellainen ”käännösregiimi” (*Sakai*), joka tekee kääntämisestä viatonta neuvottelua sitä loogisesti ja historiallisesti edeltävien järjestelmien (esim. kielten, talouksien, politiikkojen) välillä.

Mutta onko suomen *kääntäminen* osa tätä samaa perintöä? Varmasti on – ja ehkei sittenkään. Ainakin pragmaattisessa mielessä kääntämistä on helppo ja ehkä tarpeenkin ajatella tämän eurooppalaisen perinteen mukaisena silloittamisena, liikkeenä ja erojen neuvotteluna. Kielellisiä erojahan siinä työstetään, eikä ajatus toisistaan erillisistä kielistä ole koskaan kaukana. Mutta ehkä jotakin muutakin tapahtuu kun nimenomaan *käännetään* – vaihdetaan suuntaa tai tulokulmaa, muutetaan, taivutetaan ja väännetään. Takkinsa voi aina kääntää, muutos voi olla jyrkkä. Ja huolimattomasti säilytetyt arvotavarat – esimerkiksi sanat – käännetään hetkessä. Ei siis ole itsestään selvää, että ollaan tekemisissä saman ’kääntämisen’ kanssa kuin vaikka silloin, kun puheena on *translation*.

Yhtenä tämän teemanumeron johtavana ajatuksena onkin ollut, että ’käännös’ voi tarjota jotakin muuta ajateltavaa kuin mihin jo vakiintuneet yhteiskunnalliset keskustelut sen paikantavat. Ehkä kielen vetäytymisen (Pylkkö 1998), kääntymättömyyden (Cassin 2018) ja läpikuultamattomuuden (Glissant 1990) ajatukset parhaimmillaan outouttavat käännöstä itsessään – tekevät vieraaksi sen, mitä ajattelimme käännettäessä tapahtuvan. Emily Apterin (2019, 196) jäljillä voidaan ajatella kielen läpinäkymättömyyttä asiana, joka ei päästä meitä pahasta filosofisesti, tilallisesti eikä ajallisesti. Kaikkialla missä on kieltä, taloutta tai politiikkaa on *jo* käännöstä – siellä sun täällä, silloin tällöin, tässä ja nyt.

Jäljet ennen olemuksia – kääntämisen voimista

Mitä sitten on nimenomaan *jälkikapitalistinen* käännös? ’Jälkikapitalismi’ on käännösongelma

itsessään. Yhtäältä se on vastine ’myöhäiskapitalismille’ eli kapitalismin viimeisimmälle vaiheelle, toisaalta sitä käytetään yhtä lailla merkityksessä ’postkapitalismi’, kapitalismin jälkeinen yhteiskunta.

Jo pieni otanta suomalaisesta keskustelusta todistaa termin monista merkityksistä ja vaihtelevista näkökulmista ”jälkikapitalistiseen” todellisuuteen. Esimerkiksi Hanna Ylöstalo ym. (2018, 113) kirjoittavat, että ”[j]älkikapitalistisella taloudella viitataan kapitalismin uuteen vaiheeseen, jossa tiedon ja teknologian varaan luotu tuotantojärjestelmä on valjastanut ihmisen kyvyt uudella tavalla tuottamaan varallisuutta”. Tässä merkityksessä jälkikapitalismi viittaa yhteiskuntajärjestykseen, jossa talouden organisaation ytimessä on inhimillisten kykyjen ja potentiaalain tuotanto, kommunikatiivinen ja affektiivinen tulos. Kapitalismi uuttaa lisäarvoa inhimillisimmistä ja henkilökohtaisimmista ominaisuuksistamme. Kielellinen työ on arvonnäkökulman ytimessä (Marazzi 2006), mikä ei kuitenkaan tarkoita lokoisia asemia kielityöntekijöille. Pikemminkin kielityötä luonnehtivat prekarisoituminen ja kilpailuaselmien koventuminen – ja koko järjestelmää kyky kääntää vastarinnan äänet omaksi edukseen: ”Vallitsevan järjestelmän koodi ei pelkästään neutralisoi vastavoimia, vaan myös tuottaa niitä lujittaakseen omaa olemassaoloaan. [– –] Kriittisestä puheesta tulee jälkikapitalistisen koodin passiivista toistamista.” (Hirvonen & Minkkinen 1987, 266.)

Mitä siis tehdä? Käännetään määrittelemään jälkikapitalismi uudelleen Wikipedian (2022) itsevarmuudella: ”Jälkikapitalistinen yhteiskunta on yhteiskunta, jonka on väitetty tulevan kapitalismin jälkeen. [– –] Jälkikapitalistista yhteiskuntaa edeltää myöhäiskapitalistinen yhteiskunta.” Jaako Karhunen (2017, 81–82) kuvaa tällaista jälkikapitalismikäsitystä Félix Guattarin *Kaosmoosin* kautta: esikapitalistisista yhteiskunnista ”vähitellen muodostuu kapitalistinen, yksiolotteinen nykyisyytemme”, jota taas ”(toivottavasti) seuraavat [– –] jälkikapitalistiset yhteiskunnalliset muodot”. Kapitalistinen yhteiskuntajärjestys ei pysty sulauttamaan itseensä aivan kaikkea, vaan siinä on säilynyt jälkiä jostakin muusta ja jostakin sitä edeltävästä, mikä avaa myös toisenlaisen tulevai-

suuden mahdollisuuden. Tässä toisessa merkityksessään jälkikapitalismi on siis monipuolinen vaihtoehtoinen yhteiskuntajärjestys, joka voisi jonakin päivänä korvata kapitalismin, tai sitten se on tuon toisenlaisen yhteiskunnan utooppinen, prefiguraatiivinen lupaus tässä ja nyt.

Jälkikapitalismilla on siis suomeksi kaksi varsin erilaista, vastakkaistakin merkitystä. Yhtäältä puhutaan kapitalismin uusimmasta vaiheesta, toisaalta sen jälkeen tulevasta todellisuudesta. Yksi ja sama sana, ristiriitaiset merkitykset. Pragmaattisesti ajatellen tämä ero on hallittavissa, sillä kontekstit ja julkilausutut intentiot kyllä selvettävät, kummasta jälkikapitalismista on kulloinkin kyse. Kuitenkin ajattelun koordinaattina kiinnostava voisi olla juuri tämä yhteen ja samaan sanaan mahtuva eripura – mahdollisuus aina tulla väärin tai toisin. Se voi auttaa kysymään postkapitalistisia kysymyksiä myöhäskapitalismin sydänmailla, ja se voi auttaa analysoimaan kapitalismin jälkiä kaikkialla siellä, missä näytettäisiin olevan kapitalistisen järjestelmän tuolla puolen tai ulottumattomissa. Jälkikapitalistisesti ajateltuna käännösten tuotantotalous kutsuu ajattelemaan kriittisesti kaikkia niitä yhteiskunnallisia suhteita, joissa kieltä tehdään, ja se kutsuu organisoitumaan vaihtoehtojen puolesta.

Ja koska 'jälkikapitalismi' on itsessään käännösongelma, ehkä se auttaa kysymään, mitä kääntämisen nostaminen etualalle ajattelussa, tutkimuksessa ja politiikassa voi tehdä 'kapitalismille'. Ehkä jälkikapitalistiseksi ymmärretty kääntäminen voi auttaa ajattelemaan aineellis-kielellistä talouttamme tavalla, joka pakenee maailmanjakoja kapitalismiksi ja sen vaihtoehtoiksi (ks. Alhojärvi 2021). Tai vaikkapa sitä, miten kieli ja sen käännökset eivät palaudu tai pelkisty taloudeksi, työksi, vaihdoksi ja tuotannoksi, vaan säilyttävät jotakin hallitsematonta hallituimmillaankin. Vaikka kielestä käännetään tavaroita ja lisäarvoa, niin lopulta "kieli ei kuulu pääoman järjestelmään eikä työn järjestelmään" eikä "määrittele itseään tavarakieleksi", kuten Werner Hamacher (1999, 192) kirjoittaa.

Kielen talous on siis myös yleistä taloutta. Kieli säilyttää eroavuutensa suhteessa niihin järjestelmiin ja merkityksiin, joiden välittäjänä ja edel-

lytyksenä se toimii. Ehkä yksi jälkikapitalististen käännösten merkitys voisi liittyä siihen, miten puhua poliittisesta taloudesta lukitsematta sen sisältöjä, merkityksiä tai suhteita ennalta annettuun kapitalismin ja ei-kapitalismin binäärikoodiin (vrt. Gibson-Graham 2006; Koskinen 1994). Toisin sanoen: miten ajatella kielen, työn ja elämän talouden moninaisuutta vastoin *a priori* oletusta kapitalismin vallitsevuudesta, mutta ottaen myös huomioon sen omituisen, yleisen talouden, joka ei turvallisesti palaudu kalkyyleihin, edes vaihtoehtoisiin tai ei-kapitalistisiin? Jos "on ajateltava jälkeä ennen olemusta" (Derrida 1967, 69), niin miten ajatella *samanaikaisesti* myös konkreettista mahdollista taloutta, sitä käännöstyötä, joka edellyttää toimeentuloa ja yhteiskunnallista organisaatiota? Kuten Tere Vadén (2000, 9) kirjoittaa: "Jälki asettaa kysymyksen."

* * *

Tämä teemanumero asettaa kysymyksiä jälkikapitalistisesta käännöksestä eri tavoin. Kokonaisuus koostuu neljästä vertaisarvioidusta artikkelista ja kahdesta puheenvuorosta. Liisa Kasken "Alussa oli vaikeasti kääntyvä sana" tarjoaa suomentajan kriittisen ja itsereflektiivisen näkökulman Porfyrioksen (n. 232–305) *Sielullisten vahingoittamista vastaan* -teoksen käännösprosessiin ja sen mittaan heränneisiin kysymyksiin. Kapitalismi periytyy nimeään myöten (lat. *capitalis, caput*) karjan pääluvun laskennasta ja edellyttää kaikilla tasoilla harvalukuisten ihmispäiden ylöspittoa muiden kustannuksella. Mutta millaisia käsitteellisiä siirtymiä ja käännöksiä muunlajisten eläinten hyödykkeistäminen ja esineellistäminen on antiikin ajoista meidän päiviimme vaatinut? Käsitehistorian ja käännösratkaisujen pohdiskelun kautta avautuu Kasken keskeinen kysymys: miten kääntää kohti jotakin sellaista radikaalisti erilaista eläinsuhdetta, joka ei ole vielä tänään totta, jolle meillä ei ehkä vielä ole edes sanoja? Artikkelit tarjoaa ensikäden reflektiota siitä ongelmistosta, jossa kääntäjä painiskelee kapitalismin jäljissä.

Maarit Koponen esittelee artikkelissaan ”Teknologiavälitteinen kääntäminen: Kääntäjä ja kone käännösten tuotantotaloudessa” alan keskeisiä teknologiyhteiskunnallisia kehityskulkuja. Koneet automatisoivat käännöstyötä ja täydentävät eli augmentoivat ihmiskääntäjien kykyjä, mutta teknologiavälitteisille ympäristöille ominaista on myös heteromaatio, ihmisen ja koneen yhteistoiminta, joka paljastuu myös – ja ennen kaikkea – uudenaikaisiksi työvoiman organisoiminnin ja hallinnan tavaksi. Kääntäjät hoitavat koneilta jääneitä tehtäviä, kilpailevat toisistaan vieraautettuina yksilöinä alustatalouden markkinoilla ja saavat haastajikseen paitsi toisensa ja konekääntimet, myös ilmaisjoukkoistetut käännökset. Koponen tarkastelee näitä kehityskulkuja ja tarjoten monipuolisen katsauksen teknologian vaikutuksiin käännösosalalla. Lämpiteknologisoituneen kapitalismin jäljillä kulkee kysymys toisenlaisen, kestävämmän kääntämisen tuotantotalouden mahdollisuuksista.

Antti Saloniemä ja Tiina Saari tarjoavat käännösteknologiaan toisenlaisen, työprosesseihin keskittyvän näkökulman artikkelissaan ”Digitalisoituva käännöstyö ja toimijuuden rajat”. Artikkelä käsittelee asiatekstin kääntäjien kokemuksia alustoituvasta käännöstyöstä erityisesti toimijuuden näkökulmasta. Taustalla on valtaisa muutos kääntäjien työmarkkina-aseimissa, työolosuhteissa ja palkkauksessa alalla, jolla digitalisoituminen ja ”alustoituminen” ovat edenneet pitkälle. Artikkelä perustuu kääntäjille suunnatun kyselyn aineistoon, josta paljastuu monenlaisia turhautumisen ja huolen tuntemuksia, niin omanarvontuntoista jämäkkyyttä, alanvaihdon suunnittelua kuin ovelia toimeentulostrategioitakin. Saloniemä ja Saari kiinnittävät huomiomme ihmisiin kielen tuotantotalouden ytimissä ja marginaaleissa, ihmisiin jotka – kuten Maarit Koponenkin artikkelissaan painottaa – tapaavat teknologiavetoisista narratiiveista unohtua.

Klaus Maunuksela pureutuu artikkelissaan ”Kineettinen äänikirja: Kääntäminen esityksellisenä strategiana” taiteellisen tutkimuksen keinoin merkityksen muodostumisen materiaaliin prosesseihin, jotka paljastuvat ruumiillisten ja teknologisten käännösten avulla. Maunuksela

esittelee artikkelissaan virate.me-esitystaideryhmän teosta *Manuaali*, joka tutkii äänikirjan taiteellisia mahdollisuuksia ja haastaa käsityksemme painetun kirjan kääntymisestä äänikirjaksi häiriöttä, vailla minkäänlaisia merkityksen nyjähdyksiä. Lupaus kapitalismin jälkeisestä on Maunukselan luennassa juuri niissä säröissä, jotka kiinnittävät kriittisen ja kokeilevan huomion käännösteknologioihin. Esimerkiksi esitykseen keskeisesti sisältyvä Google-konekääntimen algoritmi paitsi tuottaa vitsikkäitä kielikukkasia, myös kiinnittää huomion koneen tapaan kääntää ja tuottaa kieltä mainostuloja maksimoiden, mahdollisuuksia jo ennalta rajaten.

Lauri Niskanen puheenvuoroteksti ”Käännös ja kaanon” käsittelee englanninkielisen lyyrisen runouden suomennoksia. Se saa yksin edustaa teemanumeron antia suhteessa kaunokirjallisiin käännöksiin. Niskanen esittää rikkain tekstinäyttein rydytetyt perustelut (muun muassa) lyyrisen runouden kaanonin laajentamiseksi. Jos käännöskirjallisuus on eräänlainen arkisto, jonka pohjalta muodostamme käsityksen toisista kulttuureista – esimerkiksi Elisabetin aikaisesta englantilaisesta runosta ja viime kädessä yhteiskunnasta – vastakanoniset käännökset voivat paitsi täydentää arkistoa niin myös muuttaa jo ollutta. Käännökset puuttuvat tilaan ja aikaan.

Kaisa Koskisen puheenvuoroteksti ”Käännöskoneesta performatiivisuuteen” palaa digitalisoituvan käännöstyön tematiikkaan. Koskinen ottaa puheenvuorossaan optimistisen tulokulman konekäänninten aikakauteen kirjoittaen, kuinka teknologia myös auttaa näkemään kirikkaammin sen, mikä tekee ihmiskäännöksestä ainutlaatuisen ja korvaamattoman. Aivan kuten teemakokonaisuuden moninaiset esimerkit kuvaavat, konekääntimet pakottavat myös kiinnittämään huomiota kielen poliittisen talouden kysymyksiin. Eikä vain siellä missä tehdään kriittistä tutkimusta, vaan myös siellä missä kriittinen ja kokeileva myyräntö kääntää poliittisen talouden kieltä toisenlaiseksi. Etsien jälkiä uudenaikaisesta käännöskulttuurista Koskinen argumentoi sen tekemisen, käännöstyön haltuunoton puolesta.

Teemanumeron tekstit kattavat laajan kirjon jälkikapitalistisen käännöksen konteksteja, muo-

toja ja kehityskulkuja, mutta myös – ja ehkä ennen kaikkea – rohkaisevat puurtamaan edelleen ja eri kulmista jälkikapitalististen käännosten ymmärtämiseksi ja tekemiseksi. Jälkikapitalistinen käänno on kutsu johonkin, jota emme ole vielä nähneet. Kielellä ei ehkä muuteta kaikkea. Mutta kieltä on kaikessa. Siksi jotakin myös muuttuu kaikkialla, kun kieli muuttuu. Käännosten tehtävä on ehkä muistuttaa tästä avoimuudesta keskelä kieltä ja taloutta. ■

FT TUOMO ALHOJÄRVI *on tutkijatohtori Itä-Suomen yliopistossa.*

FM ANNA TUOMIKOSKI *on helsinkiläinen suomentaja.*

VIITTEET

- 1 Alhojärven työskentelyn on mahdollistanut Koneen Säätiön rahoittama hanke ”Omistuksenjälkeisyys talouden muutoksen tulkintana ja kokemuksena”.

KIRJALLISUUS

- Alhojärvi, Tuomo (2021) For Postcapitalist Studies: Inheriting Futures of Space and Economy. *Nordia Geographical Publications* 50:2, 1–230.
- Anzaldúa, Gloria (2021/1987) *Rajaseutu / La Frontera. Uuden mestizan kutsu*. Suom. Heta Rundgren & Oscar Ortiz-Nieminen. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Apter, Emily (2019) ”Untranslatability and the Geopolitics of Reading”. *PMLA* 134:1, 194–200.
- Brunila, Kristiina, Onnismaa, Jussi & Pasanen, Heikki (2015) *Koko elämä töihin. Koulutus tietokykykapitalismissa*. Vastapaino, Tampere.
- Cassin, Barbara (2016) *Éloge de la traduction. Compliquer l’universel*. Fayard, Paris.
- Cassin, Barbara (2018) ”Translation as Politics”. *Javnost – The Public: Journal of the European Institute for Communication and Culture* 25:1–2, 127–134.
- Derrida, Jacques (1967) *De la grammatologie*. Les Éditions de Minuit, Paris.
- Gibson-Graham, J. K. (2006) *The End of Capitalism (As We Knew It)*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Glissant, Édouard (1990) *Poétique de la relation*. Gallimard, Paris.
- Hamacher, Werner (1999) ”Lingua Amissa: The Messianism of Commodity-Language and Derrida’s *Specters of Marx*”. Käänt. Kelly Barry. Teoksessa Michael Sprinker (toim.) *Ghostly Demarcations: A Symposium on Jacques Derrida’s Specters of Marx*. Verso, London, 168–212.
- Heller, Monica & McElhinny, Bonnie (2017) *Language, capitalism, colonialism: Toward a critical history*. University of Toronto Press, Toronto.
- Hirvonen, Ari & Minkkinen, Panu (1987) ”Turvavaltio-kritiikki: Lähtökohtien uudelleenarvioinnin puolesta.” *Tiede & edistys* 4/1987, 263–269.
- Jakobson, Roman (1959) ”On Linguistic Aspects of Translation”. Teoksessa Brower, Reuben A. (toim.) *On Translation*. Harvard University Press, Harvard, 232–239.
- Jakonen, Mikko, Peltokoski, Jukka & Virtanen, Akseli (toim.) (2006) *Uuden työn sanakirja*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Karhunen, Jaakko (2017) ”Félix Guattarin ’arkaaisen yhteiskunnan’ esteettinen antropologia”. *Tiede & edistys* 1/2017, 74–90.
- Kolehmainen, Leena, Koskinen, Kaisa & Riionheimo Helka (2015) ”Arjen näkymätön kääntäminen. Translatoisen toiminnan jatkumot.” *Virittäjä* 3/2015, 372–400.

- Koskinen, Kaisa (1994) "(Mis)Translating the Untranslatable. The Impact of Deconstruction and Post-structuralism on Translation Theory". *Meta: Journal des traducteurs* 39:3, 446–452.
- Lezra, Jacques (2017) *Untranslating Machines: A genealogy for the ends of global thought*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Liu, Lydia H. (toim.) (2000) *Tokens of Exchange: The Problem of Translation in Global Circulations*. Duke University Press, Durham.
- Marazzi, Christian (2006) *Pääoma ja kieli. Uudesta taloudesta sotatalouteen*. Suom. Riitta Kyllönen. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Marx, Karl (1974/1867) *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1: Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. W. Louhivuori, Mauri Ryömä ja Tuure Lehén. Kustannusliike Edistys, Moskova.
- Pylkkö, Pauli (1998) "Suomen kieli on vetäytymässä ja jättämässä meidät rauhaan toisiltamme". *niin & näin* 1/1998, 44–49.
- Sakai, Naoki (2009) "How do we count a language? Translation and discontinuity". *Translation Studies* 2:1, 71–88.
- Tsing, Anna Lowenhaupt (2020) *Lopun aikojen sieni. Elämää kapitalismin raunioissa*. Suom. Anna Tuomikoski. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Tymoczko, Maria (2010) "Western Metaphorical Discourses Implicit in Translation Studies". Teoksessa St. André, James (toim.) *Thinking Through Translation with Metaphors*. Routledge, London & New York, 109–142.
- Vadén, Tere (2000) *Ajo ja jälki*. Atena Kustannus, Jyväskylä.
- Virtanen, Akseli (2006) *Biopoliittisen talouden kritiikki*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Vähämäki, Jussi (2009) *Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa*. Like & Tutkijaliitto, Helsinki.
- Wikipedia (2022) "Jälkikapitalistinen yhteiskunta". https://fi.wikipedia.org/wiki/J%C3%A4lkipitalistinen_yhteiskunta. Viitattu 13.12.2022.
- Yildiz, Yasemin (2012) *Beyond the Mother Tongue. The Postmonolingual Condition*. Fordham University Press, New York.
- Ylöstalo, Hanna, Anttila, Anu-Hanna, Berg, Päivi & Härmä, Vuokko (2018) "Uuden työn joustavat ruumiit". *Työelämän tutkimus – Arbetslivsforskning* 16:2, 113–125.
- Young, Robert J. C. (2016) "That Which is Casually Called a Language". *PMLA* 131:5, 1207–1221.